

ІЩЕНКО Н. Г.

*Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”*

СЕМАНТИЧНІ ЗВ’ЯЗКИ В СИСТЕМІ ОДНОКОРЕНЕВИХ УТВОРЕНЬ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У цієї статті розглядається проблема семантичних зв’язків між однокореновими похідними на парадигматичному рівні на основі спільності і диференціації їх форми і змісту, що приводить до зміни їх мовного статусу.

Ключові слова: парадигматика, мовний статус, спільність та диференціація форми і змісту.

В статье рассматривается проблема семантических отношений между однокореновыми производными на парадигматическом уровне на основе общности и дифференциации их формы и содержания, что приводит к изменению языкового статуса производных

Ключевые слова: парадигматика, языковой статус, общность и дифференциация формы и содержания.

The article deals with the problem of semantic relations between the same stem derivatives on the paradigmatic level on the basis of identity and differentiation of their form and contents, it brings to change of their language status.

Key words: paradigmatic, language status, identity and differentiation of form and contents.

Мова – сукупність мовних елементів, які номінуються в межах той чи іншої системи, мікросистеми, ряду, формуються на основі існуючих у системі моделей і підпорядковуються парадигматичному параметру, представленому різними опозиціями. На парадигматичному рівні мовні одиниці можуть вступати в різні семантичні відношення на основі спільних і відмінних ознак форми та змісту.

Об’єктом цього дослідження є проблема семантичних зв’язків між однокореновими паралелями у сучасній німецькій мові.

Предметом цієї статті є однокореневі похідні, їх взаємозв’язки з іншими однокореновими мовними одиницями і визначення статусу цих одиниць у системі мови.

Похідні слова типу Unsinn – Widersinn, Häuslein – Häuschen, мають спільну кореневу морфему і різні словотворчі форманти, семантично спільні або близькі за одним чи кількома компонентами

свого лексичного значення, відрізняються семантичними і стилістичними відтінками, лексичною і словотворчою валентністю та дистрибуцією і визначаються як словотвірні варіанти або словотвірні синоніми.

Словотвірна міжслівна варіантність встановлюється не лише за рахунок тотожних основ, але й шляхом приєднання до однокореневих основ варіантних афіксів. Серед словотворчих афіксів сучасної німецької мови є певне число суфіксів, які можна віднести до варіантних. Такими суфіксами є модифіковані словотворчі морфеми, що не утворюють регулярних рядів словотворчих моделей і не порушують тотожності. Варто відзначити, що **варіантні суфікси** – це суфікси, які відзначаються “генетичною спільністю”, гомогенністю, вони мають тотожне значення, допускаючи незначні зміни у фонетичному оформленні й у стилістично-функціональному забарвленні. Варіантні суфікси – це внутрішньокатегоріальні суфікси, які виконують, **по-перше**, транспонуючу, класифікаційну функцію, що переводить слова в інший лексико-граматичний клас, **по-друге**, модифікаційну, семантико-стилістичну функцію, яка не змінює, а тільки модифікує лексико-категоріальне значення твірної основи і лексико-категоріальне значення похідного слова, і/або надає стилістичного забарвлення похідному слову [3:184–190]. Вимогам варіантності відповідають такі німецькі суфікси: *-ei, -erei, -elei, -heit, -keit, -igkeit, -tat, -itat, -ion, -tion* [2:180–195]. Варіантні суфікси, приєднуючись до однієї й тієї ж основи, утворюють словотворчі варіанти:

- від одного й того самого кореня за допомогою варіантних суфіксів

-ei, -elei -erei, -heit. -keit, -igkeit, -ion, -tion, генетична спільність яких доведена всім ходом історичного розвитку німецької мови;

- варіантні суфікси не порушують тотожності слів : *Spöttelei – Spötterei; Deutelei – Deuterei; Kindheit – Kindlichkeit*;

- за допомогою непродуктивних афіксів, семантика яких залишається незмінною, що обмежує появу нових семантичних категорій у значеннєвих структурах цих суфіксів: *Base – Basis, Dose – Dosis; Fahrt – Fährte*;

- від одного й того самого кореня за допомогою того самого афікса: *Wandlung – Wandelung, Gebrumm – Gebrumme*.

У випадку словотвірного варіювання незначна структурна зміна лексеми не впливає на значеннєву тотожність слів. Тому необхідною умовою словотворчого варіювання є відсутність семантичних розходжень при додаванні чи відсіканні словотворчої морфемі і відсутність додаткової інформації.

Похідні слова виявляються як словотвірні варіанти, коли вони відповідають таким критеріям, в основі яких полягає набір спільних і диференційних ознак [3:191–195]. Спільними ознаками є такі:

- фонетична спільність;
- одна і та ж сама похідна основа, яка забезпечує однакові співвідношення між твірними і похідними лексемами як у плані вираження, так і в плані змісту;
- однакові граматичні показники варіативних елементів, що стосуються роду та синтаксичної валентності;
- наявність семантичної рівнозначності;
- збіг систем значень лексико-семантичних варіантів у структурі кожного слова, система значень варіантних слів задана словником.

Слова-варіанти як паралельні лексичні одиниці на словотвірному рівні системи мови можуть відрізнятися один від одного певними диференційними ознаками:

- мінімальним фонетичним розходженням між варіантами в плані фонологічної структури – одна / дві фонемі в афіксальних морфемах чи зміна наголосу;
- проявом словотвірної розбіжності, яка демонструється наявністю різних словотвірних елементів у структурі слів-варіантів;
- незначною функціональною чи стилістичною диференціацією.

З погляду **структури** словотворчі варіанти мають майже повну зовнішню подібність з мінімальним одно- чи двофонемним розходженням (*Wandlung -Wandelung*) чи одноморфемним (*Dose – Dosis*), а також однакову твірну основу однієї і тієї ж частини мови. Словотворчі морфемі не відіграють суттєвої ролі в модифікації лексичного значення.

З погляду **семантики** словотворчі варіанти цілком тотожні за всіма компонентами лексичного значення, не мають жодних семантичних відтінків, включають однакову сполучуваність, однакову дистрибуцію, вживаються в тих самих словосполученнях: *akkumulierte*

Dose – akkumulierte Dosis, eine starke Dose Arznei – eine starke Dosis Arznei. Розходження між ними носять незначний стилістичний характер, не порушують єдності слова в його варіантах і є поверхневими, неглибокими[4:84–86]. Варіантність відноситься як до формотворчого типу (оскільки маємо формальне вираження одних і тих же лексичних значень, пов'язаних з однією і тією ж лексемою: *Kommas – Kommata*), так, і до словотворчої категорії, тому що з нею пов'язане творення нових слів, модифікація яких не торкається суті лексичного значення: *Gier – Gierde. Zusprache – Zuspruch, Vertrauen – Zutrauen.*

Отже, ті однокореневі лексичні одиниці, що відповідають сукупності названих критеріїв спільних і диференційних ознак, між якими встановлюються парадигматичні відношення лексико-семантичної тотожності чи лексико-семантичної рівності, і одночасно структурних та функціональних відмінностей, є **словотвірними варіантами**

Характер варіантних зв'язків не залишається постійним, він змінюється і межею варіювання й у плані змісту, і в плані вираження може стати словотвірна синонімія, яка ґрунтується на тотожному або близькому значенні. Синонімічні зв'язки між однокореневими словами виникають у випадку розриву лексико-семантичної тотожності між варіантами одного слова. Територіальна і функціональна диференціація між словотвірними варіантами стає яскраво вираженою і спричиняє спочатку незначну семантичну диференціацію, що може бути пов'язана з виникненням у значеннєвій структурі додаткових значень метафоричного чи метонімічного характеру: *Pose* (“поза”) – *Positur* (“поза”). Іменники *Pose* (“поза”) – *Positur* (“поза”) визнаються словотвірними варіантами.

Характер варіантних зв'язків не залишається постійним, він змінюється і це відбувається, коли незначні стилістичні розходження між словотвірними варіантами стають істотними з ряду причин: зміна характеру функціонального забарвлення одного з варіантів, спеціалізація афіксів, розширення семантичного обсягу значень одного з варіантів, перехід з одного стилю в інший [2:98–114]. Між варіантами важко встановити будь-які семантичні відношення, оскільки варіанти – це тотожні, рівнозначні, взаємозамінні слова, що не мають семантичних відтінків, але в окремих випадках

спостерігається перехід словотворчих варіантів у словотвірні синоніми. Межею варіювання й у плані змісту, і в плані вираження може стати словотвірна синонімія, яка ґрунтується на тотожному або близькому значенні. Синонімічні зв'язки між однокореновими словами виникають у випадку розриву лексико-семантичної тотожності між варіантами одного слова. Причинами розриву тотожності може бути зміна системи значень чи семантична диференціація одного з варіантів, найчастіше – суфіксального. Синонімічні відношення між лексичними одиницями в мові будуються звичайно на розходженнях, на розпізнавальних відтінках слів.

Словотвірні синоніми характеризуються різним ступенем синонімічності, яка залежить від ступеня близькості лексичного значення (максимальної, неповної або середньої, мінімальної), на основі якої виділяються відповідні синоніми з максимальним, середнім та мінімальним ступенем синонімічності. Статус постійних набувають словотвірні синоніми з середнім ступенем синонімічності, оскільки між ними існує морфологічна та семантична диференціація, яка утримує їх у системі мови: *das Fest – die Festlichkeit, der Ruf – der Aufruf*.

Словотвірні синоніми з максимальним та мінімальним ступенем синонімічності взаємодіють з іншими однокореновими лексичними одиницями в семантичних і формально-семантичних опозиціях.

Якщо слова зі спільною морфологічною структурою збігаються за всіма компонентами лексичного значення, то йдеться про однокореневі дублети. Вони виникли або як еквіваленти іншомовних слів (*Abstraktheit – Abstrakte, Synchronisation, – Synchronisierung*), або як територіальні еквіваленти (*Synärese – Synäresis*), які можуть замінити один одного в контексті. На противагу словотвірним синонімам основною особливістю дублетних пар є їх гранична семантична рівнозначність, що розуміється як семантична ідентичність, яка виявляється переважно в номінативності. Друга особливість однокоренових дублетів – в їх приналежності до одного і того ж стилю. Дублети можна назвати абсолютними номінативними синонімами, оскільки вони збігаються в своїх основних, частіше єдиних значеннях, співвідносних з мовним денотатом.

У плані взаємовідношень між однокореновими дублетами і словотвірними синонімами можливий взаємоперехід. Дублети не

байдужі до процесів, що відбуваються у системі мови. В результаті багатопланової взаємодії з іншими лексичними одиницями у різних контекстах, різних дистрибутивних моделях вони зазнають певних семантико-стилістичних зрушень у своїх значеннях. У такому разі дублети перестають бути еквівалентами і стають синонімами, бо в результаті реалізації в контексті уже набули розрізень у словотвірних зв'язках і в здатності до словотворення.

Так, однокореневі утворення, “колишні” дублети *Synod* – *Synode* функціонують як синоніми, тому що розрізняються словотвірною валентністю. Слово *Synod* має властивість утворювати нові слова, наприклад: *synodal*. До синонімічних відношень приводить і розширення обсягу значення в одного з дублетів. Так, однокореневі утворення *Supplik* – *Supplikation* мають у системі мови статус синонімів. Їх синонімічність виникла в результаті розширення семантичного обсягу іменника *Supplikation* за рахунок суфікса *-tion*, що виражає не тільки категорію дії, а і категорію предметності.

Змістова і категоріальна диференціація сприяла виникненню синонімічних зв'язків між колишніми дублетними парами. З двох паралельних слів одне може вживатися на різних територіях. Так, сфера вживання послужила основою синонімічності для однокореневих утворень *Steige* – *Stiege* (південнонімецьке вживання), *Technikum* – *Technik* (останнє вживається в Австрії). Це представляє регіональну синонімію [3:339–345].

Наведені приклади свідчать про те, що “колишні” рівнозначні слова є вже не просто заміниками одне одного, як це було в період їх появи – між ними розвиваються синонімічні відношення, які й передбачають певні розрізнення. Причини закріплення того або іншого синоніма різноманітні, часто індивідуальні.

Словотвірні синоніми з максимальним ступенем синонімічності можуть співвідноситися зі словотвірними варіантами.

Простежимо за розвитком взаємовідношень між однокореневими утвореннями *Begier* – *Begierde*. Дослідники вважають ці іменники словотвірними варіантами. Вони цілком тотожні за значенням, не мають семантичних розрізень, суфікс *-de* не має ніякого семантичного навантаження, при його пропущенні значення слова не змінюється. Але між цими словами були незначні стилістичні відмінності, які полягають у різній мірі емоційного забарвлення. З

часом розрізнення стилістичного характеру поглиблювались, стилістична диференціація між цими словами стає яскраво вираженою і викликає вже семантичну диференціацію. Показчиком семантичної диференціації є здатність кожного слова даної пари вступати в синонімічні відношення з іншими словами того ж кореня, наприклад, від слова *Begier* утворюється іменник *Begierigkeit* з синонімічним значенням, а від *Begierde* – *Begehrlichkeit* також зі спільним лексичним значенням. Поки що статус слів *Begier* – *Begierde* не з'ясований, очевидно, вони займають проміжне місце між варіантами і синонімами. Те ж саме можна сказати і про іменники *Schonung* – *Verschonung*, *Geweide* – *Eingeweide*, які багатьма лінгвістами відносяться до словотворчих варіантів. При цьому враховується максимальна близькість їх лексичного значення і не беруться до уваги морфологічні і валентно-дистрибутивні особливості цих слів. Проте в синхронному аспекті їх можна вважати синонімами, оскільки між ними уже наступила функціонально-стилістична диференціація. Так, слово *Eingeweide* крім основного лексичного має термінологічне значення. Функціонально-стилістична диференціація викликає розширення лексичної і словотворчої валентності і зумовлює подальший розвиток синонімічних відношень.

Словотвірні синоніми як лексичні одиниці лексико-семантичної системи мають нестійкий характер і підлягають загальним для мови тенденціям змін, необхідних у процесі комунікації, їх лексичне значення модифікується (генералізується або спеціалізується). Під впливом модифікації лексичного значення поступово зникає близькість семантичних компонентів і настає семантична диференціація, яка і руйнує синонімічні зв'язки, а синоніми набувають іншого статусу – омонімів або паронімів. Цей процес ґрунтується, в основному, на мінімальній близькості лексичного значення синонімів, яка передбачає спільність денотативного компоненту і не спільність поняттєво-семантичного. У синонімів з омонімами абсолютна поняттєво-семантична диференціація, а з паронімами синоніми мають спільне поняття, але різну семантику. На нашу думку, подібно до того як семантична та стилістична диференціація словотворчих варіантів приводить до виникнення словотворчих синонімів, так і семантико-стилістична диференціація словотвірних синонімів (перерозклад значень, контамінація, стилістичне або функціональне забарвлення)

може привести до появи словотвірних паронімів. Нашу точку зору підтверджує той факт, що смислова співвіднесеність синонімів і паронімів базується на спільності або близькості понять, які вони позначають. Так, однокореневі пароніми *Inschrift – Anschrift* мають спільне поняття, а розрізняються семантичним змістом. Однокореневі пароніми *Brüder – Gebrüder* були, очевидно, в діяхронному плані словотвірними синонімами, про що свідчить спільне поняття і збережене, хоча й зовнішнє, спільне семантичне значення, проте в синхронному зрізі це семантично різні слова (юридичні особи близьких за інтересами фірм) [5].

Отже, існування певних семантичних відношень між однокореневими мовними одиницями у сучасній німецькій мові зумовлено характером семантичних зв'язків, які не є довгими і стійкими, оскільки межі між ними нечіткі і рухливі. Мінливість семантичних зв'язків ґрунтується на непостійності компонентного складу лексичного значення, що змінюється під дією як мовних (розумова діяльність, зміна денотата), так і позамовних (парадигматичні і синтагматичні зв'язки слів, контекст) чинників.

Таким чином, семантико-стилістична і функціональна диференціація як у плані вираження, так і у плані змісту, зміна системи значень усередині однокоренових одиниць, розширює можливості їх парадигматичних і синтагматичних зв'язків, порушує семантичну тотожність або семантичну близькість і зумовлює перехід слів із одного статусу в інший: **словотвірні варіанти – словотвірні синоніми – словотвірні пароніми – словотвірні омоніми.**

ЛІТЕРАТУРА

1. *Воронов А. Л.* Типы варьирования слова в немецком и русском языках / А. Л. Воронов // Филол. Науки. – 1979. – № 1. – Вып. 3. – С. 11–16.
2. *Ивлева Г. Г.* Дифференциация вариантов слов и развитие словарного состава / Г. Г. Ивлева // Тенденции развития слова и словарного состава (на материале немецкого языка) / отв. ред. С. А. Миронов. – М.: Наука, 1986. – С. 98–114.
3. *Ищенко Н. Г.* Словообразовательные варианты / Н. Г. Ищенко // Синонимия однокоренных производных имен существительных современного немецкого языка: дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.04 / Нина Григорьевна Ищенко; Киевск. нац. лингвист. ун-т. – К.: Издат. центр КНЛУ, 2001. – С. 339–345, 180–194.
4. *Шульдешова Т. В.* Исследование синонимичных и вариантных отношений в системе однородных субстантивных групп / Т. В. Шульдешова // Норма и вариативность: сб. науч. трудов / [ред. кол. В. Я. Голкова, Л. Т. Жукова и др.]. – 1989. – С. 84–89.
5. *Яркова Л. Г.* Основные типы паронимов современного немецкого языка / Л. Г. Яркова // Особенности лексики немецкой разговорной речи. – М., 1977.